

MARINO SÚLYA

■ Úgy negyven éve tapasztaltam meg először Adrian Marino irodalomtudósi súlyát. Saját könnyelműségemnek tudhatom be az elhúzódo, már-már kínossá váló élményt. Történt ugyanis, hogy ajánlottam a Kriterionnak, személyesen Domokos Gézának: fordítsuk magyarra az *Introducerea în critica literară* (1968) című, testes alapművét, amely a magyar szakirodalomban (az egészben, korántsem csak a mi romániaiinkban) hiányt pótolna. A kiadó felvállalta az ügyet, kolozsvári kapcsolatunk Marinóval eleve nyeresre állt (annál is inkább, hogy ő, a román kommunizmus börtönét és évtizednyi kényszerlakhelyét megélt értelmiségi a román hivatalosságoknál természetesen nem számított élenjáró kritikusnak, tudósnak – kis kaliberű szolgálatosok uralták a hatvanas-hetvenes években az írószövetségi, no meg az egyetemi tereket, nem szólva az Akadémiáról, akár kis-, akár nagybetűvel írva). Nekiláttam a munkának, (s ahogy az 1979-re megszületett magyar kötet utóhangjában olvasható) az „önként vállalt, mások számára is hasznosnak ítélt kritikusi »továbbképzés« kellemes formáját gondoltam megteremteni”; a „továbbképzés” talán megvalósult, kellemességről azonban szó sem volt. Marino – néha az ember is, de ezúttal elsősorban a szövegével – valóságosan megkínzott, nemigen hagyta, hogy az ember csak úgy, a saját könyvek tető alá hozása mellett, „elszórakozzon” az átültetéssel. Bizonyos idő elteltével, a szerző sürgetéseit megszívulva, Szilágyi Domokossal egyeztem meg a munka megosztásában, de ő (ha jól emlékszem, az írógépében maradt második oldal közepén) abbahagyta a földi vállalkozásokat, a Kányafőt választotta búcsúhelyül. Dávid Gyula segített aztán, a tudós kézikönyv kilenc fejezetéből hármát ő fordított magyarra (terjedelmileg a bő ötszáz oldalnak mintegy felét).

A múlt század végén írt, 2010-ben a iași-i Poliromnál megjelent, vagyis posztumusszá lett önéletrajzában (*Viața unui om singur*) Marino erről a dologról is megemlékezik, részben hasonló keserűséggel (a hosszú várakozás miatt), mint a „magányos ember” egyéb, nyilvánvalóan fontosabb életmozzanatairól. Nincs miért vitatkoznom vele, azt viszont elmondhatom, hogy kritikaelmélete magyar változatának igenis lett szakmai visszhangja, noha nem túl messze (Marinóig?) hangzó. Barátságunk, pontosabban kapcsolatunk nem romlott meg, sem személyesen, sem családirag és korunkilag, a több lehetséges közül mindössze pár ajánlását jelzem: az *Evadări în lumea liberă* című kötetében az 1993. szeptember 14-én keltezett sorokat találok, külön cédulán, feleségemnek és nekem, illetve a *Korunk*nak szóló baráti, kollegiális üzenettel; ugyanígy hármas ajánlású (2000-ből) a romániai cenzúratörténet bemutatása, együttműködésünk emlékeivel; a *Politică și cultură* (Polirom, 1996.) első oldalára pedig éppenséggel ezt véste: „Kántor Lajos úrnak, a régi intellektuális barátunk, nyitott és kiegyensúlyozott szelleméért, baráti tisztelettel, Adrian Marino”. Érdemi találkozásaink dokumentumait a *Korunk* és az általa szerkesztett *Cahiers roumains d'études littéraires* évfolyamaiban lehet megtalálni. (A *Korunk*-beli Marino-fordítások alatt többnyire Kántor Erzsébet neve szerepel).

A *Viața unui om singur* persze sokkal mélyebb, kitaróbb, nem személyes olvasatot igényel – és azt messzemenően megérdemli. Igaz, a kétségen felül európai rangú irodalomtudós jelentős művekben – és ugyanakkor elismeréshiányban! – bővelkedő életút-ira történő visszaemlékezése abszolút telített szigorú ítéletekkel, nemegyszer személyeskedésekkel; vagyis eleve ki van téve a részrehajló vagy éppen elutasító recepciónak. Sorolni is hosszú volna, hogy az 1989. decembere előtti és utáni időkből hány leplező történetet mesél el, hány megsemmisítő jellemzést ad ismert (és elismert) román személyiségekről, politikusokról (parasztpártiakról is), írókról, kritikustársakról

(mondjuk Eugen Simiontól Mircea Dinescuig). Hazájáról, nemzetársairól kegyetlenül őszinte véleményeket fogalmaz meg, és már ezért sem számíthat általános megbecsülésre. Ha nem jártam volna meg (?) a *Bevezetés az irodalomkritikába* kötettel, most tiszta szívből ajánlanám magyar fordításra a *Viața unui om singur* – jóllehet ezúttal számottevően nagyobbak a veszélyek, végtelen számú jegyzetet kellene hozzáírni Marino szövegeihez, jellemzéseihez. Feltételezve, hogy a közeljövőben nemigen fog elkészülni a magyar fordítás, ha nem is az írószövegségi, az egyetemi és az akadémiai világról (intézményekről és személyekről) – az ennél is súlyosabb, keserűbb ítéletekből hasznos lehet itt némi ízelítő. „Nem »kellett volna« egy ilyen országba születnem – írja Marino –, amelyet mégis el kell fogadnom, mert az »enyém«. Nem cserélhetem fel mással. De amelyiket nem szeretem, és amelyiket lényegében visszautasítok, mert olyannak mutatkozik. Nem találom magam benne.” „Románellenes” lázadásait három megbocsáthatatlan „nemzeti” hibával magyarázza: elsősnek a lustaságot mondja, amit eufemisztikusan kontemplativitásnak lehet nevezni; ennél is jobban izgatja az örök improvizálás szelleme, a tákolgatás, ami káoszhoz, céltalansághoz vezet; végül pedig, polgári alkatából következően, utálja az „örök”, a „pittoreszk” Románia képzetét, nem érdekli a „folklorisztikus Románia”, a „Falumúzeum”, hiszen amikor körülnéz, nyomort, vadságot, primitívizmust lát maga körül. A mioritikus térrel szemben Adrian Marino egy modern, civilizált, virágzó Romániát szeretne. (Az 1989 utáni országos vezető és helyi politikusok jellemzését, az államapparátus lényegi változatlanóságáról, a rendőrségről, az igazságszolgáltatásról, a titkosszolgálatokról vagy akár a médiáról leírtakat már nem is idézem, nehogy túlságosan megterheljék a *Korunk* oldalait...)

Kérdezem magamtól: Marino adys kifakadásait (hogy nem mondjam: átkait), okfejtéseit megbocsátja-e valamikor is a román közvélemény? Pedig igazán volna min elgondolkodni, akár vitatkozva e megkeseredett, de igazságkereső európai-román tudóssal, aki számos nyelven hozzáférhető, kiterjedt életművet hagyott nemzetére, az egyetemes művelődésre.

Kántor Lajos

ARRIVEDERCI, PROFESSORE!

■ *Professore, Professore, com' é va?* – üdvözölte bódéja előtt az újságárus. Jobbját kézfogásra nyújtotta, a ballal pedig már szedte is neki standjáról a *La Repubblica*-t. Lelkes örvendezése Zádor láttán szemlátomást őszinte volt, nem holmi kuncaftnak szóló kereskedelmi nexusápolás. Politikáról tárgyaltak egy ideig, nem értettem, mit, egy a szomszéd üzletből előkerülő harmadik is csatlakozott a trécseléshez. Az is régi ismerősnek tűnt. Aztán hosszan, körülményesen búcsúztak a *professorétól*. Miközben a szemben lévő zöldséges felé sétáltunk, Zádor figyelmeztetett: a következő sarkon látsz majd egy amputált lábú rokkantat toloszékben. Ott ül egész áldott nap, ő ugyanis a *camorra* felügyelője a negyedben, mindenről tud, ami itt történik...

Amikor a rokkant meglátta kezemben a kamerát, diszkrét, de félreérthetetlen gesztussal jelezte: őt ne filmezzék! Visszajeleztem neki: oké, megértettem, rendben. Aztán a zöldségesnél megismétlődött a *professore* örvendező, lelkesen bongiornózó üdvözlése, akárcsak később a fűszerüzletben vagy a kis cukrászdában. Zádor láthatóan nemcsak befogadott, de tökéletesen otthonos volt a nápolyi óváros e sarkában. S hogy ez mennyire nem csekélység ebben a fura városban, azt napról napra jobban érezkelhetjük. Egynyik meglepetés ért a másik után. Miközben autónkat parkolóházba vittük, Marinella, Zádor felesége mellettem ülve tanított: útvonalunkon van néhány olyan for-

galmi lámpa, amelynek piros jelzésével egyáltalán nem kell törődni, „mert azok nem számítanak”, de van olyan is, amelyet viszont feltétlenül respektálni kell. És miről ismerem fel a különbséget? Majd én mondom, azért vagyok itt. A nápolyiak jól tudják, melyik számít, melyik nem... Hidegrázósan, de baj nélkül áthajtottam vagy három piron, a negyedik lámpa már „számított”.

Az utcai forgatástól Zádorék erősen féltettek: kitépik a kamerát a kezedből, vagy állványostól futnak el vele... Ez viszont engem nem riasztott: egy diszkrét kis lánccal nadragszíjamhoz kötöttem a gépet, nejem pedig mindvégig hátulról, testközelben fedezett. Egy utcai kávéház teraszán ültünk le a belvárosban interjút forgatni, mellettünk két – enyhén szólva – nem éppen bizalomgerjesztő fizimiskájú úriember kávézott. Amikor láttam, hogy az idősebbiknek, amúgy negyven-negyvenöt éves férfinak egymásután három, nem sokkal fiatalabb jövevény mély meghajlással kezét csókol mielőtt helyet foglalna az asztalánál, magam is kis meghajlással üdvözöltem. Barátságosan mosolyogva visszaintett, s attól kezdve tudtam: soha nagyobb biztonságban nem voltam kamerás-tul Nápolyban, mint itt, ettől a *camorra-bosztól* háromméternyre...

Hogy lehet ezt megszokni? Hogy lehet itt élni? Hogy működik ez a káosz? – érdeklődtem a *professorétól*. Nagyon egyszerűen – világosított fel. Csak tudomásul kell venni, elfogadni: az állami vagy gazdasági intézményeknek, amolyan hivatalos struktúráknak errefelé a világon semmi jelentősége sincsen. Egyedül az emberek közötti viszonyok számítanak, csakis ezekre lehet alapozni. Elemi példa: ha elromlik valami a lakásodban, a javításhoz szakemberre van szükséged. Ha telefonkönyvből vagy cégtábláról nézel ki egyet, véged van. Átvernek, megnyúznak, kirabolnak, otthagynak a tönkretett szerkenyűvel. Viszont ha az ismerős portást, újságárust vagy fűszerest megkéred, ajánlana valakit a bajod orvoslására, mérget vehetsz rá, hogy az, akit ajánlanak, tisztességesen és jutányosan elvégzi majd, amire szükséged van. Mert ő egyszerűen társadalmilag nem teheti meg, hogy átverjen. Számlát persze eszedbe ne jusson kérni! Így megy ez itt, s még sokfelé máshol, Isztambultól Athénig és vissza...

Jól érzi magát itt, Nápolyban – magyarázta Zádor –, de nem csak Nápolyban, ugyanúgy jól érzi magát Budapesten is, Isztambulban is, és még néhány helyen a világban, a lényeg csupán az lenne, hogy belássuk: nem a mi megszokott, kialakult, berögződött életformánk az egyetlen lehetséges, az egyetlen szerethető. Belakott világunknak több központja is lehet, nemcsak egy, nemcsak kettő – csakis így kerek a világ, így szép az élet...

Signore professore most svindlizni méltóztatik, gondoltam ekkor, adja nekem a kozmopolitát, itt, a nápolyi kávézóban, holott én jól tudom, hogy bármennyit forgolódott Isztambulban, Athénban, Párizsban, Berlinben vagy akár a XIII. kerületi Visegrádi utca 17-ben, valójában életének egyetlenegy igazi központja volt: Erdély. Ideje hát egy kicsit provokálni. E célból egy akkoriban mindenfelé sűrűn forgalomban lévő szentenciát táltam fel neki: „Azért jöttünk a világra, hogy valahol otthon legyünk benne.” A provokáció bejött. Válasza ugyanis egy észjárását pontosan tükröző elmélkedés volt. Én inkább azt gondolom – válaszolta –, a világra azért jöttünk, mert apukánk és anyukánk egyszer egy kellemes órát töltöttek egymással. És még csak azt sem tudjuk mindig egész pontosan, hogy hol, merre...

Talán ez volt eszének alapvető, sajátos erőssége: egy gondolatmenetről letakarítani minden feleslegeset, minden fennkölt firlefrancot, kíméletlenül lepucolni, csupasz lényegükre redukálni s aztán rendbe rakni a dolgokat. Nem csoda hát, hogy nagyon vehemenssen tiltakozott, ha mesterségét „filozófusnak” nevezték. Az úgynevezett filozófia ugyanis szerinte olyan, mint egy rossz pasziánsz. Egy mesterségesen kialakított rendszer, amelyben a világ dolgait addig kell passzírozni-gyömöszölni-préselni, amíg a rendszerbe bele nem férnek. Ezért inkább nem filozofálni, hanem gondolkodni kell. Mégpedig megértő módban – mint egyik kötetének címében jelezte. Nem is fért be

Zádor sehova, semmilyen csoportba, „iskolába” – a Lukács György és Heller Ágnes nevével fémjelzett híres-nevezetes Budapesti Iskolába sem. Jóban voltam velük, mondták, de épp azért, mert teljesen világos volt, hogy nem tartozom hozzájuk...

Szülei, buzgó erdélyi természetjárók, Zádort egyéves korában hátizsákban felvették a Vlegyászára, a maguk módján ott keresztelték meg. A varázslat fogott, a fiúból szenvedélyes túrázó lett. Erdély hegyeit úgy ismerte, mint a tenyerét. Ám edzett profi létére mindig volt elegendő türelme könnyen fáradó kezdőket is csúcokra vezetni, olyanokra, ahová nélküle soha nem jutottak volna el. Volt egy igen egyszerű trükkje a kezdők idomítására. Olyan hegyi útvonalakat fundált ki, amelyeken visszafordulni nehezebb lett volna, mint továbbmászni felfelé. S ha társaságából egy-egy Vera vagy Marica olykor földhöz vágta magát, s hátizsákján fetrengve hisztériázott, hogy most már nem bírja tovább, Zádor hűvös mosollyal halkan figyelmeztette: Nézz csak hátra, innen visszamászni még sokkal strapásabb... Így jutottam el vele magam is egy augusztusban Erdély legmagasabb csúcsára, a Peleagára, s részesülhettem a dilettáns kocahegymászó non plusz ultra szertartásában: az északi oldal horpadásaiban megmaradt havat kondenztejes kakaókonzervvel kavarva fagyaltoltunk kétezeröttszáz méteren, az ország tetjén. Elvitt az Érchegység vízeséseivel, meg a rejtett havasigypár-mezőhöz, s még sok más erdélyi zugba, melyeket mint kizárólag a kolozsvári népi demokratikus aszfalton nevelkedett városi gyerek nélküle sohasem ismertem volna meg. Amikor a rekettói tisztáson profi módra szalonnát sütni tanított, egyikünk sem sejtette, hogy egy szép napon majd az Ischia-sziget vulkánja, az Epomeo kráterének széléről bámulhatjuk majd Capri körvonalait a Nápolyi-öbölben.

Addig még sajnos gyakran találkoztunk Kolozsváron: temetésekre mindig hazajött. Eltemette F. Lacit, D. Verát, B. Gyurit... Ám a Város szellemi kikerülése tán épp vele kezdődött. A rendszer sunyi logikája legelőbb az ilyen Zádor-féléket fosztotta meg létalapjukról. Egy ideig még barangolhatott festékesvödöröket cipelve szeretett hegyein – turistautak jelzéseit pingálhatta a fákra, meg tájékozási versenyeket istápolta, aztán belátta: innen menni kell. Sokan indultak útnak Kolozsvárról azokban az években, s Zádornak sem lehetett más választása. Szülővárosát és Erdélyt kellett odahagynia, neki, akinél „erdélyibb” aligha volt valaki. Nemcsak mert magyar és száz iskolákban tanult, de románul is anyanyelvi szinten beszélt, s a román kultúrát, irodalmat kiválóan ismerte. S azért sem, mert szerzője volt az annak idején nemcsak a kádári nemzetiségpolitika poshadt állóvízében, de Nyugaton is nagy hullámokat verő Erdélyi jelentésnek, a romániai magyar kisebbséget akkoriban sorozatban érő sérelmek pontos felleltározásának. Hanem főleg azért, mert azon nagyon kevesek közé tartozott, akiknek már akkor minden nemzeti elvakultságtól, nacionalista felhangtól mentes, valóban erdélyi öntudata irányította minden lépését. Nagyobb ritkaság, szükségesebb hiánycikk ma sincs Dracula Countyban.

Száműzetésének, Erdély-vesztésének gépezetét 1957-ben egy (látszólag) Madáchról szóló tanulmánya indította be. Érdemes ebből, az ötvenhárom esztendő, a *Korunkban* tíz hónappal a magyar forradalom leverése után megjelent szövegből újraolvasni egy bekezdésnyit:

„A harcoló hívő arca az inkvizitor arca. Az ecclesia militans útját – a hitet itt sem szabad a vallásra korlátozni – máglyák jelzik. Miután a valóság szembeszegül a hit harcosának akaratával, hát erőszakhoz folyamodik. [...] A józanul saját fejjel gondolkodók az ecclesia militans gyűlöletét vonják magukra. Egy azonban biztos: gyilkolni, börtönbe vetni embereket lehet csupán, a valóságot, a népeket, a dolgozó osztályokat nem. Ezért kell a hívőknek végül is elbukniuk. Ha okosak – csalódnak, kiábrándulnak, ha ostobák – s ez a gyakoribb –, fejjel rohannak a falnak.”

Érthető, hogy az osztályharcos eklézsia, pártunk és kormányunk efféle istenkáromlást nem tűrhetett. A jól felkészült ideológusok nem hagyták átverni magukat a beszu-

szakolt „dolgozó osztályok” és hasonló kifejezések marxistáskodásától. Intettek egyet, s rendelésükre a súlyos eszmei tévelygést máris szigorúan, harsányan denunciálták lapjaikban a fejjel a falnak rohanó, mindig mindenre kapható hajdúgyőzők és társaik...

Rég volt?

Mit szólnának alkalomadtán Tordai Zádorhoz a mostanság árpádsávós uniformisban és zsoldosbakancsban ide-oda trappoló rinocéroszhordák? Találja ki ezt az olvasó: idemásolom búcsúzóul két gondolatát.

„...a közösségbeli szolidaritás éppen annyira igaza annak, aki a többség oldaláról, mint annak, aki a kisebbség oldaláról éli meg.”

„Ha feledésbe csúsznak a történetek, mondják, megnő a múlt visszatérésének, megisméltetésének veszélye. Csakhogy az életben semmi sem ismétlődik, az emlékezés pedig nem tud új gazemberségeket megakadályozni. Ilyenek kialakulása az emberek meggyökerezett magatartásaitól függ és a bennük élő szolgálalkúségtól.”

Hogy is mondtad, Zádor? Ha okosak – kiábrándulnak, ha nem...

Fischer István

